

The Converb Construction in Persian

Mohammad Rasekh-Mahand¹

Professor of Linguistics, Bu-Ali Sina
University, Hamedan, Iran

Abstract

In this article, the author addresses the converb construction in the Persian language, which has not received much attention from previous researchers. By definition, a converb construction is a deranked adverbial clause with a nonfinite verb which modifies a verb, a clause or a sentence. Persian employs five strategies to make this construction: masdar, verbal nominalization, the suffix “-e” after the past stem of the verb, the suffix “-ān” after the present stem of the verb, and reduplication. The author has also demonstrated why the converb clause is a subordinate clause. Moreover, he has discussed the distinction of this construction from similar constructions, such as depictive construction and cosubordinate clauses. This article presents a new categorization of subordinate clauses in Persian based on typological findings.

Keywords: construction, converb, deranked clause, nonfiniteness, subordinate clause.

1. Introduction

This paper provides a detailed typological and structural analysis of the converb construction in the Persian language, a grammatical phenomenon that is largely overlooked in previous research. The study systematically defines converbs, distinguishes them from similar constructions, identifies the five primary strategies Persian uses to form them, and situates them within a broader framework of clause typology.

2. Literature Review

1. rasekh@basu.ac.ir (Corresponding Author)

How to cite: Rasekh-Mahand, M. (2025). The Converb Construction in Persian. *Language and Linguistics*, 21(41), 123- 170. doi: 10.30465/lsi.2026.52755.1825

A converb is defined as a nonfinite verb form whose primary function is to mark an adverbial subordinate clause. In simpler terms, it is a "deranked" verb that cannot stand alone as a simple clause but instead forms a dependent clause that modifies a main verb, clause, or entire sentence, providing information about time, manner, cause, condition, etc.

The theoretical groundwork is done by Haspelmath (1995), König (1995), and Nedjalkov (1995). The author adopted Haspelmath's definition: "a converb is a nonfinite verb form whose main function is to mark adverbial subordination." This definition emphasizes two core features: nonfiniteness (lack of tense, mood, and agreement markers) and the adverbial subordinate function.

The paper's central thesis is that Persian possesses and productively uses this construction, employing five distinct morphosyntactic strategies to create it. The goals are to describe these strategies, demonstrate why converb constructions are subordinate clauses, and differentiate them from other similar structures like depictives and co-subordinate clauses.

3. Methodology

To understand converbs, the paper first explains the distinction between semantic content and discourse function. Words have core semantic meanings, object (e.g., "glass"), property (e.g., "thin"), and action (e.g., "break"). However, in a sentence, these words take on specific discourse functions: reference (what is being talked about), modification (additional information about a referent), and predication (the main information being conveyed about the referent). The "unmarked" or prototypical alignment is:

- * Object content used for Reference ("the carpet")
- * Property content used for Modification ("a beautiful carpet")
- * Action content used for Predication ("The carpet broke").

A non-prototypical or "marked" usage occurs when an action word is used for a role other than predication. For instance, when an action is used for reference or modification, it creates a deranked, nonfinite structure. This is crucial for understanding converbs: they are instances where an action (a verb) is used for the discourse function of adverbial modification, leading to its deranked, nonfinite form.

The present author also outlines clause complexity. In complex sentences with subordination, there is an asymmetrical relationship between the main clause (which is asserted and can be negated or questioned) and the subordinate clause (which is non-asserted). Subordinate clauses can be balanced (the verb is finite, similar to an independent clause) or deranked (the verb is nonfinite, unlike an independent clause). Converbs belong to the latter category.

This asymmetrical relationship is further explained using the cognitive concepts of Figure and Ground. The main clause represents the Figure—the focal, moving event—while the subordinate adverbial clause (including converbs) represents the Ground—the reference point or background against which the main event is understood.

4. Discussion

Adverbial clauses in general can be either balanced (using finite verbs and conjunctions like "because," "when," "so that") or deranked. Converbs are the primary means of forming deranked adverbial clauses. A key distinction is made between three types of deranked subordinate clauses, differentiated by their discourse role:

1. Action Nominal (Verbal Noun): A deranked verb used for Reference, often serving as the subject or object of a sentence (e.g., "Traveling is enjoyable").
2. Action Adjectival (Participle): A deranked verb used for modification of a noun, functioning like a relative clause (e.g., "The man wearing a green shirt").
3. Converb (Verbal Adverb): A deranked verb used for adverbial modification of a verb or clause (e.g., "He entered, laughing").

This three-way distinction clarifies that converbs are specifically defined by their adverbial function.

The five morphological strategies Persian uses to create converbs are identified as follows:

1. The Infinitive (Masdar): The most common strategy, formed by adding the suffix "-an" to the past stem of the verb (e.g., "raftan" from "to go"). While traditionally debated as either a noun or a verb, the paper argues that when used in adverbial phrases, it functions as a nonfinite verb in a deranked clause.

(1) *ba'd-e raftan-e Ali, beyn-e bače-hā dava šod.*

After Ali's leaving, a fight broke out among the kids.

2. Verbal Nouns (esm-e Masdar): These are nominalized verbs that do not use the "-an" suffix (e.g., "pazireš" - acceptance, "zāyemān" - childbirth). They can similarly be used in adverbial phrases.

(2) *dar moqe zāyemān, pezešk bālāye sar-e mādar hāzer nabud.*

During childbirth, the doctor was not present by the mother's side.

3. The suffix "-e" (after the past stem): This suffix attaches to the past stem, creating a form traditionally called a "vajhe vasfi" The paper argues that this label is misleading, as its function is often adverbial, not adjectival.

(3) *Ali, rang-o-ru paride, be kelās vāred šod.*

Ali, pale-faced, entered the classroom.

4. The suffix "-ān" (after the present stem): This suffix creates adverbs of manner, directly forming converbs that describe how an action is performed.

(4) pīrmard asāzan-ān be ketāb-xāne vāred šod.

The old man entered the library, leaning on his cane / cane-leaning.

Reduplication: This strategy involves repeating a word, often one already derived using the "-ān" suffix, to intensify the manner meaning.

(5) bače-hā larzān-larzān be kelās vāred šodand.

The children entered the classroom, trembling.

The paper emphasizes that all five strategies result in a nonfinite verb form that serves an adverbial, subordinate function, thus fitting the definition of a converb.

A significant part of the analysis is devoted to differentiating converbs from two other constructions that may appear similar.

A. Depictive Construction: This is a secondary predication within a simple clause that describes the state of a participant during the main action. For example, in "He was born blind," "blind" is a depictive secondary predicate. It describes the subject's state ("he") simultaneously with the event of being born. Crucially, this is not a subordinate clause; there is no separate verb, and the adjective ("blind") is not nonfinite. It modifies a noun (the participant), whereas a converb modifies the verb or the entire clause.

B. Cosubordinate Construction: This structure involves a chain of clauses where nonfinite verbs (often with the "-e" suffix) are linked by a conjunction like "and," sharing the tense, mood, and agreement of the final, finite verb.

(6) u name rā nevešte va post kard.

He wrote the letter and mailed it.

Here, "nevešte" is nonfinite, but the clause is not subordinate. It is not embedded within the main clause; instead, the two clauses are in a symmetrical, chaining relationship. This is called "cosubordination," a blend of coordination and subordination, distinct from the clear subordination of a converb.

5. Conclusion

In conclusion, the paper argues that Persian has a robust system of converbs, defined as deranked, nonfinite adverbial subordinate clauses. It systematically presents the five morphological strategies—Infinitive, Verbal Noun, Suffix "-e", Suffix "-ān", and Reduplication—that the language employs to form them. The study makes a clear theoretical contribution by rigorously distinguishing converbs from depictive secondary predicates and cosubordinate constructions.

ساخت قیدفعل در زبان فارسی

محمد راسخ‌مهندس استاد، گروه زبان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

چکیده

در این مقاله به ساخت قیدفعل در زبان فارسی پرداخته‌ایم که چندان مورد توجه پژوهشگران پشین قرار نگرفته است. بنابه تعریف ساخت قیدگون یک بند فعلی تنزل‌یافته است که فعل آن بی‌زمان است و فعل، بند یا جمله‌ای را تعریف می‌کند. زبان فارسی از پنج راهکار برای ساختن این ساخت استفاده می‌کند: مصدر، اسم مصدر، پسوند «-e» پس از بن ماضی، پسوند «-ān» پس از بن مضارع، و دوگان‌سازی. همچنین نشان داده‌ایم چرا ساخت قیدفعل یک بند وابسته است. در ادامه مقاله به تمایز این ساخت با ساخت‌های مشابه، بند تشریحی و بند هم‌وابسته، پرداخته‌ایم. این مقاله بر اساس یافته‌های رده‌شناختی، تقسیم‌بندی تازه‌ای از بندهای وابسته در فارسی ارائه کرده است.

کلیدواژه: قیدفعل، بند وابسته، بند تنزل‌یافته، فعل بی‌زمان، ساخت.

۱- مقدمه

با گسترش مطالعات رده‌شناختی و توصیف دستور زبان‌های مختلف، زبان‌شناسان مقولات و ساخت‌های تازه‌ای پیدا کردند که به عنوان اشتراکاتی در زبان‌های جهان وجود دارند. این مقولات و ساخت‌ها بین‌زبانی هستند و به زبان خاصی تعلق ندارند. یکی از این ساخت‌ها، ساخت قیدفعل^۱، یا بند قیدفعل، است که در دهه‌های اخیر توجه زبان‌شناسان را جلب کرده است (کوپچوسکیا-تم^۲، ۱۹۹۳؛ هسپلمت^۳، ۱۹۹۵؛ هسپلمت و کونینگ^۴، ۱۹۹۵؛ کونینگ، ۱۹۹۵؛ نجالکوف^۵، ۱۹۹۵، کوتسلی-کوراس^۶ و همکاران ۲۰۲۵). برای آشنایی مقدماتی با این ساخت، به نمونه‌های زیر توجه کنید:

(۱) آقای مدیر، سرزده، وارد کلاس شد.

(۲) علی، پس از بازگشت از سفر، به دیدار استادش رفت.

(۳) فرهاد، بعد از خندیدن به معلم، از کلاس اخراج شد.

(۴) موشک، زوزه‌کشان، از کنار خانه ما رد شد.

(۵) سالومه، پرسان پرسان، محل اقامت خود را پیدا کرد.

در جملات فوق، بخشی وجود دارد که نقش قیدی^۷ در جمله ایفا می‌کند. در جمله (۱)، «سرزده»، به نحوه ورود آقای مدیر به کلاس اشاره دارد. در جمله (۲)، «پس از بازگشت از سفر»، به زمان رفتن علی به دیدار استادش، و در (۳)، «بعد از خندیدن به معلم»، به زمان اخراج فرهاد از کلاس اشاره دارد. در جملات (۴) و (۵) نیز «زوزه‌کشان» و «پرسان پرسان»، حالت فعل‌های رد شدن و پیدا کردن را نشان می‌دهند. بخش‌های اشاره‌شده در این جملات همگی نقش قیدی دارند. اما این بخش‌ها وجه اشتراک دیگری نیز دارند. همه این عبارات از فعل مشتق شده‌اند و به عبارتی ریشه فعلی دارند. به این ترتیب درون همه عبارات فوق، کلمه‌ای است که حاصل از فعل است: «سرزده» از «سر زدن»، «بازگشت» که در اینجا پس از حرف اضافه آمده است از فعل «بازگشت»، «خندیدن» که به طور مشخص مصدر فعلی است،

1. converb
2. Koptjevskaja-Tamm
3. Haspelmath
4. Konig
5. Nedjalkov
6. Cotticelli-Kurras
7. adverbial

«زوزه‌کشان» از فعل زوزه کشید، و «پرسان‌پرسان» از فعل پرسید. وجه اشتراک سوم این بخش‌ها در جملات (۱) تا (۵) این است که آن‌ها نوعی بند وابسته^۱ هستند، که به دلیل نقش قیدی آن‌ها را بند وابسته قیدی^۲ یا به اختصار بند قیدی^۳ می‌نامند. در نهایت این بندهای قیدی در نکته دیگری اشتراک دارند. این بندها به تنهایی به عنوان بند ساده کاربرد ندارند و به عبارتی بند ساده نمی‌سازند. در رده‌شناسی این‌گونه بندهای وابسته را بند وابسته تنزل‌یافته^۴ می‌نامند که از بندهای وابسته متوازن^۵ یا هم‌تراز متفاوت است.

اصطلاح قیدفعل را نخستین بار رامشت (۱۹۰۳) در زبان‌های بالتیک به کار برد و سپس نجالکوف و نجالکوف (۱۹۸۷) و هسپلمت و کونینگ (۱۹۹۵) آن را به عنوان یک ساخت بین‌زبانی مطرح کردند. پس از مجموعه ارزشمند هسپلمت و کونینگ (۱۹۹۵)، آثار بیشتری به این بحث پرداختند، از جمله بیکل^۶ (۱۹۹۸) و ون‌در‌آورا^۷ (۱۹۹۸) و مجموعه مقالات کوتسلی-کوراس و همکاران (۲۰۲۵). آثار هسپلمت (۱۹۹۵)، کونینگ (۱۹۹۵) و نجالکوف (۱۹۹۵) بنیاد مطالعات و تعریف قیدفعل را ایجاد کردند و پژوهش‌های بعدی بر اساس آن‌ها استوار هستند. ما نیز در این پژوهش تعاریف این سه نفر را معیار قرار داده‌ایم.

هسپلمت (۱۹۹۵) از نخستین افرادی است که به مطالعه رده‌شناختی این ساخت پرداخته و اصطلاح قیدفعل را به کار برده است. او عنوان می‌کند برای اشاره به این ساخت قبلا اصطلاحات مختلفی به کار رفته است؛ مانند gerund و participle. هسپلمت (۱۹۹۵: ۳) می‌گوید «قیدفعل فعلی بی‌زمان^۸ است که نقش اصلی آن نشان دادن بند وابسته قیدی است». از نظر او قیدفعل از اسم عمل^۹ که نقش موضوع را بازی می‌کند و صفت عمل^{۱۰} (با وجه وصفی^{۱۱}) که نقش تعریف برای اسم دارد، متفاوت است. هسپلمت (۱۹۹۵) بی‌زمان بودن فعل را معیار مهمی می‌داند اما نجالکوف (۱۹۹۵) این معیار را در تعریف خود دخیل نکرده است. کونینگ (۱۹۹۵) بیشتر به انواع معنایی قیدفعل پرداخته است و به نقش بافت در تعیین نقش معنایی آن‌ها اشاره کرده است. نجالکوف (۱۹۹۵) به کارکردهای نقشی قیدفعل پرداخته است. با این‌که تعریف قیدفعل و نحوه تمایز آن از ساخت‌های مشابه محل بحث است (کوپچسکیا-تم، ۱۹۹۳؛

1. subordinate clause
2. adverbial subordinate clause
3. adverbial clause
4. deranked
5. balanced
6. Bickel
7. Van der Auwra
8. non-finite
9. action nominal
10. action adjectival
11. participial

هسپلمت، ۱۹۹۵؛ کرافت^۱، ۲۰۲۳)، ما به پیروی از اکثر پژوهش‌های حاضر، تعریف هسپلمت را پذیرفته و بر اساس آن به این ساخت در زبان فارسی پرداخته‌ایم. هدف این مقاله بررسی ساخت قیدفعل در زبان فارسی، انواع آن، معرفی راهکارهای مختلف زبان فارسی برای ایجاد این ساخت، و ارائه تصویری رده‌شناختی از آن در زبان فارسی است. رسیدن به این هدف باعث می‌شود درک درست‌تری از این ساخت در زبان فارسی به دست آید و پیچیدگی‌های دستوری زبان فارسی از این رهگذر آشکار شود. همچنین با قرار دادن این ساخت در قالب بزرگتر مطالعه رده‌شناختی ساخت‌های دستوری زبان‌های جهان (کرافت، ۲۰۲۳)، به شباهت‌ها و تفاوت‌های دستوری بین زبان‌ها پی می‌بریم.

پس از بخش مقدمه، در بخش (۲) به بررسی نقش‌های سرنمونی و غیرسرنمونی عمل^۲ می‌پردازیم و نشان می‌دهیم در ساخت بندهای متممی، موصولی و قیدی، در واقع عمل نقش غیرسرنمونی دارد. یعنی در نقشی غیر از اسناد^۳ به کار می‌رود. در این بخش علاوه بر تعریف بندهای پیچیده^۴ به بندهای وابسته متوازن و تنزل‌یافته اشاره می‌کنیم. سپس بخش (۳) را به یکی از این بندهای وابسته، یعنی بند قیدی اختصاص داده‌ایم. بخش چهارم به ساخت قیدفعل و راهکارهای مختلف زبان فارسی برای ساختن آن اختصاص دارد. معیارهای تشخیص بند وابسته را در بخش (۵) آورده‌ایم. در بخش (۶) به ساخت‌های شبیه ساخت قیدفعل پرداخته و تمایزهای آن‌ها را مشخص کرده‌ایم. بخش (۷) نتیجه‌گیری است.

۲. نقش‌های سرنمونی و غیرسرنمونی عمل

هر ساختی^۵ تلفیق صورت و معنا است که اجزای درون آن معنایی دارند و کل ساخت نیز نقشی دارد که می‌توان از آن تحت عنوان بسته‌بندی اطلاعی^۶ یا نقش کلامی^۷ نام برد (کرافت، ۲۰۲۲: ۱۳). از حیث محتوای معنایی کلمات اصلی را می‌توان در سه گروه قرار داد:

(۶) انواع محتوای معنایی کلمات:

شیء^۸: به چیزی ارجاع می‌دهد، مثل «شیشه».

1. croft
2. action
3. predication
4. complex clauses
5. construction
6. information packaging
7. discourse function
8. object

ویژگی^۱: خصوصیت یک چیز است، مثل «نازک».
عمل^۲: به اتفاقی اشاره می‌کند، مثل «شکست».

یعنی انسان‌ها در هر زبانی برای این سه معنی، کلمه‌ای در اختیار دارند. در مورد عملی که برای یک شیء اتفاق افتاده صحبت می‌کنند و ممکن است در مورد ویژگی آن هم نکته‌ای اضافه کنند. اما همین کلمات در سطح ساخت دارای نقش کلامی هستند. جمله هم نوعی ساخت است. مثلاً در جمله زیر

(۷) آن شیشه نازک شکست.

«شیشه» دارای نقش کلامی یا بسته‌بندی اطلاعی ارجاع^۳ است، «نازک» دارای نقش کلامی تعریف^۴ و «شکست» دارای نقش کلامی اسناد است:

(۸) انواع نقش کلامی:

ارجاع: گوینده در مورد چه چیز صحبت می‌کند.

اسناد: گوینده در مورد آن چیز، چه اطلاعی می‌دهد.

تعریف: گوینده چه اطلاع اضافه‌ای در مورد آن چیز می‌دهد و معرفی می‌کند.

چه نیازی است که بین محتوای معنایی کلمات و نقش کلامی آن‌ها تمایز قائل شویم؟ به این دلیل که از حیث نظری هر کلمه‌ای با معنای متفاوت می‌تواند هر کدام از نقش‌های کلامی را ایفا کند. مثلاً در جمله (۷)، کلمه «نازک» که به یک ویژگی اشاره دارد در نقش کلامی تعریف به کار رفته است، اما همین کلمه در جمله‌ای مثل «آن طناب نازک است»، در نقش کلامی اسناد به کار رفته است. یعنی «نازک بودن» دارای نقش کلامی اسناد است. پس تمام کلماتی که دارای محتوای معنایی شیء، ویژگی و عمل هستند می‌توانند در نقش‌های کلامی ارجاع، اسناد و تعریف به کار روند یا به این صورت بسته‌بندی اطلاعی شوند (کرافت ۱۹۹۱). در جدول (۱) این گوناگونی دیده می‌شود:

-
1. property
 2. action
 3. reference
 4. modification

جدول ۱. نقش کلامی و محتوای معنایی

ارجاع	تعریف	اسناد
فرش زیبا	فرش بیچار	این یک فرش است
زیبایی	فرش زیبا	این فرش‌ها زیبا هستند
خیره‌کنندگی فرش‌ها	فرش‌هایی با زیبایی خیره‌کننده	فرش‌های زیبا مرا خیره کردند

بر اساس جدول فوق مشخص می‌شود که تعریف سنتی و صرفاً معنابنیاد از مقولات واژگانی چه اشکالاتی دارد. بر اساس تعاریف سنتی مقولات، مرزی کاملاً جدا از یکدیگر دارند و مثلاً اسم کلمه‌ای است که به چیزی یا کسی اشاره می‌کند. درحالی‌که عملاً این گونه نیست و مثلاً «زیبایی» (ویژگی) و «خیره‌کنندگی» (عمل) نیز می‌توانند نقش ارجاع داشته باشند. همین‌طور این نکته که فقط صفات، ویژگی را نشان می‌دهند یا افعال، عمل را نشان می‌دهند، تعاریف نادرستی است. در واقع همه کلمات با معنای شیء، ویژگی و عمل می‌توانند سه نقش ارجاع، تعریف و اسناد را بازی کنند. البته نکته قابل توجه این است که سه خانه از خانه‌های این جدول، وضعیت بی‌نشان^۱ یا سرنمون^۲ را نشان می‌دهند: شیء وقتی که ارجاع می‌دهد (فرش زیبا)، ویژگی در نقش تعریف (فرش زیبا)، و عمل که نقش اسناد دارد (فرش‌های زیبا مرا خیره کردند). خانه‌های دیگر نشان‌دار^۳ یا غیرسرنمون^۴ هستند. به بیان دیگر، گویندگان زبان طبق این الگو می‌توانند سه نقش کلامی در هر ارتباط زبانی به کار برند یا اینکه سه گونه بسته‌بندی اطلاعاتی انجام دهند: ارجاع، تعریف و اسناد. ابزار زبانی برای این سه بسته‌بندی اطلاعاتی نیز در سه محتوای معنایی در اختیار آنان است: شیء، ویژگی، عمل. اگر این تناظر در نقش کلامی و محتوای معنایی رعایت شود، ساخت بی‌نشان است. اما همیشه این تناظر رعایت نمی‌شود، و سخنگویان برای بسته‌بندی اطلاعاتی مجبور هستند از محتواهای معنایی متفاوت بهره ببرند. ساخت‌های حاصل نشان‌دار هستند.

همان‌گونه که در جدول (۱) نیز مشخص شد، نقش سرنمونی عمل اسناد است. اگر عمل برای ارجاع یا تعریف به کار رود، دارای نقش غیرسرنمونی است، مانند موارد زیر:

(۹) می‌دانم که امید غزلیات شکسپیر را ترجمه کرده است.

(۱۰) پسری که پیراهن سبز پوشیده آریاست.

1. unmarked
2. prototype
3. marked
4. non-prototype

در دو جمله فوق، دو بند وجود دارد که نقش اصلی آن‌ها اسناد نیست. در جمله (۹) «امید غزلیات شکسپیر را ترجمه کرده است»، در واقع جایگزین یک عبارت ارجاعی است (یعنی چیزی را من می‌دانم). پس نقش این بند ارجاع است و در واقع عمل برای ارجاع به کار رفته است. در جمله (۱۰) نیز نقش «که پیراهن سبز پوشیده» تعریف یک شیء (پسری) است. پس عمل در نقش تعریف به کار رفته است. به این ترتیب در دو جمله مذکور عمل نقش غیرسرنمونی دارد. این جملات در واقع بندهای پیچیده هستند که در ادامه آن‌ها را تعریف می‌کنیم.

۲-۱ بندهای پیچیده

بند یا جمله پیچیده بندی است که از بیش از یک بند ساخته شده است. بندهای پیچیده را به دو گروه اصلی تقسیم می‌کنند: بندهای هم‌پایه^۱ و بندهای ناهم‌پایه^۲. در بندهای هم‌پایه رابطه بین دو بند متقارن است و هیچ کدام نسبت به دیگری اصلی یا فرعی حساب نمی‌شود. به این ترتیب در جمله زیر

(۱۱) علی خسته بود و ساعت ده خوابید.

هیچ کدام از بندها وابسته به بند دیگر نیستند و مستقل هستند. اما در بندهای پیچیده‌ای که در آن‌ها وابسته‌سازی^۳ وجود دارد، بندهای سازنده آن رابطه نامتقارن دارند و یکی بند پیرو^۴ و دیگری بند پایه^۵ است (مانند نمونه‌های ۹ و ۱۰). همچنین در ساخت بند قیدی زیر

(۱۲) علی زود خوابید تا صبح زودتر پا شه.

«علی زود خوابید» بند پایه و «تا صبح زودتر پاشه»، بند پیرو است. در جمله (۱۲) بند پایه همان بند اصلی^۶ نیز هست و بند پیرو بند وابسته^۷ است. در جمله زیر

(۱۳) مادر علی از او خواست زودتر بخوابه تا صبح زودتر پاشه.

-
1. coordinate
 2. subordinate
 3. subordination
 4. dependent
 5. matrix
 6. main
 7. subordinate

بند پایه خود بند وابسته است. یعنی بند «زودتر بخوابه» بند پایه برای بند پیرو «تا صبح زودتر پا شه» است. درعین حال، بند پایه فوق یک بند وابسته است. به این ترتیب تعریف بند پایه و پیرو تعریفی نسبی است و باید گفت دو اصطلاح بند اصلی و پایه و همچنین بند وابسته و پیرو، یکی نیستند و باید به تمایزهای آن‌ها دقت کرد. هرچند گاهی آن‌ها هم‌پوشانی دارند (مانند جمله ۱۲)، ولی لزوماً بر یکدیگر منطبق نیستند.

از نظر تعریف نقشی، فقط بند اصلی به لحاظ کاربردی اظهار می‌شود، یعنی دارای اطلاعی است که شنونده آن را می‌پذیرد و به اطلاعات قبلی خود اضافه می‌کند (لمبرکت^۱، ۱۹۹۴: ۵۲). اما بند وابسته، از حیث کاربردی بندی اظهارنشده است. جمله زیر را در نظر بگیرید:

(۱۴) وقتی پاییز از راه می‌رسد، برگ‌های درختان می‌ریزند.

در ساخت قیدی فوق، «برگ‌های درختان می‌ریزند» بند اصلی است و «وقتی پاییز از راه می‌رسد» بند وابسته است. حال دو جمله زیر را در نظر بگیرید:

(۱۵) این‌گونه نیست که وقتی پاییز از راه برسد، برگ‌های همه درختان بریزند.

(۱۶) آیا وقتی پاییز از راه می‌رسد برگ‌های درختان می‌ریزند؟

در این دو جمله، آنچه منفی شده (۱۵) و آنچه مورد پرسش قرار گرفته (۱۶) بند اصلی است. در واقع چون بند اصلی اظهار می‌شود، می‌توان آن را نفی کرد یا مورد پرسش قرار داد. به عنوان نتیجه‌گیری می‌توان گفت بند اصلی اظهار می‌شود اما بند وابسته اظهار نمی‌شود. بندهای وابسته اگر در نقش کلامی ارجاع به کار روند بند متممی (مثال ۹)، اگر در نقش کلامی تعریف (برای اسم) به کار روند بند موصولی (مثال ۱۰) و اگر در نقش کلامی تعریف برای فعل به کار روند بند قیدی (۱۲ تا ۱۴) هستند.

نکته دیگر تفاوت ساخت هم‌پایه و ساخت بند قیدی است. دو بند در ساخت هم‌پایه و ساخت قیدی می‌توانند از حیث معنایی روابط متعددی داشته باشند، مانند جملات زیر:

(۱۷) علی، قبل از رفتن به مهمانی، ماشین را شست. (ساخت قیدی، زمان)

- (۱۸) علی ماشین را شست و به مهمانی رفت. (ساخت هم پایه، زمان)
- (۱۹) احمد زود خوابید چون امروز خیلی خسته بود. (ساخت قیدی، علت)
- (۲۰) احمد خسته بود و زود خوابید. (ساخت هم پایه، علت)
- (۲۱) یک چوب برداشتم تا از خودم دفاع کنم. (ساخت قیدی، هدف)
- (۲۲) یک چوب برداشتم و از خودم دفاع کردم. (ساخت هم پایه، هدف)
- (۲۳) علاوه بر داشتن کارت ملی، باید بلیط را هم نشان دهید. (ساخت قیدی، افزایشی)
- (۲۴) باید کارت ملی داشته باشید و بلیط را هم نشان دهید. (ساخت هم پایه، افزایشی)

همان گونه که مثال های فوق نشان می دهد، روابط مختلف معنایی بین دو بند را می توان به صورت ساخت هم پایه یا ساخت قیدی نشان داد. بر این اساس، چه تفاوتی بین ساخت قیدی و ساخت هم پایه وجود دارد؟ کرافت (۲۰۰۱، ف ۹) عنوان می کند در ساخت قیدی یک عدم تقارن بین دو بند وجود دارد، و یکی از بندها نما^۱ و دیگری زمینه^۲ است. نما و زمینه مفاهیمی هستند از روابط گشتالتی که در بحث های زبان شناسی شناختی وارد شده اند (راسخ مهند، ۱۳۸۹). بر این اساس زمینه یک نقطه ارجاع است و در بافت فیزیکی، شی ای است که بزرگتر و ثابت تر است، در حالی که نما نسبت به زمینه مشخص می شود و عنصری است که حرکت می کند و کوچک تر است. مثلاً در جمله زیر

- (۲۵) دو چرخه را کنار مسجد گذاشتم.
- «دو چرخه» نما و «مسجد» زمینه است. و معمولاً نمی توان روابط این دو را معکوس نشان داد:

(۲۶)؟؟ مسجد کنار دو چرخه است.

1. figure
2. ground

این روابط نامتقارن را در ساخت قیدی نیز می‌توان دید. معمولاً بند اصلی نما است و بند وابسته زمینه است.

(۲۷) وقتی خواب بودم، کابوس بدی دیدم.

در این جمله، بند قیدی «وقتی خواب بودم»، زمینه است و بند اصلی «کابوس بدی دیدم» نما است. در واقع بند قیدی نقطهٔ ارجاع است و بند اصلی اظهار شده است. در مقابل، در ساخت هم‌پایه هر دو بند نما هستند و در واقع دو جزء یک نمای پیچیده‌اند. بین آن‌ها رابطهٔ نامتقارنی وجود ندارد و فقط بر اساس یک ویژگی مشترک این دو رویداد در کنار هم قرار می‌گیرند.

(۲۸) خورشید می‌درخشید و پرندگان آواز می‌خواندند.

(۲۹) ؟؟ لیوان از روی میز افتاد و خفاش جزو پستان‌داران است.

دو بند در ساخت (۲۸) نقطهٔ مشترک دارند، اما نبود این نقطهٔ مشترک در ساخت (۲۹) باعث عجیب شدن جمله شده است. به‌طور خلاصه می‌توان گفت در ساخت قیدی بین دو بند رابطهٔ نامتقارن وجود دارد و یک بند نما و دیگری زمینه است اما در ساخت هم‌پایه رابطهٔ بین دو بند متقارن است و هر دو نما هستند.

۲-۲ بندهای متوازن و تنزل یافته

دو بند در جملات پیچیده می‌توانند بر اساس دو راهکار کلی متوازن و تنزل یافته به یکدیگر متصل شوند (استاسن^۱، ۱۹۸۵). در راهکار متوازن، شکل اسناد در هر بند مانند زمانی است که آن بند به صورت مستقل به کار می‌رود. به عبارتی شکل اسناد بند مانند زمانی است که بند ساده است و به صورت مستقل به کار می‌رود. مثلاً در جملهٔ زیر

(۳۰) فرهاد می‌دانست مادرش به همدان رفته است.

دو اسناد «می‌دانست» و «رفته است» در بند اصلی و بند وابسته مانند حالت مستقل خود به کار رفته‌اند. یعنی آن‌ها در جملات ساده هم به همین صورت می‌توانند به کار روند. اما در راهکار تنزل یافته، شکل اسناد برابر با شکل آن در بند مستقل نیست. بر این اساس، هر راهکاری

که متوازن نباشد در طبقهٔ راهکار تنزل یافته قرار می‌گیرد. در راهکار تنزل یافته، معمولاً یکی از بندها تنزل یافته است و بند دیگر متوازن است. در ساخت قیدی بند متوازن بند اصلی و بند قیدی تنزل یافته است. یعنی بند متوازن نما و بند تنزل یافته زمینه است. مهم‌ترین ویژگی بند تنزل یافته این است که فعل آن بی‌زمان^۱ است. در افعال بی‌زمان، علاوه بر نشانهٔ زمان، نشانه‌های نمود، وجه و مطابقه نیز وجود ندارد. در مثال‌های زیر، مواردی از کاربرد فعل بی‌زمان در بندهای وابستهٔ تنزل یافته دیده می‌شود:

(۳۱) رفتن مجید مرا ناراحت کرد.

(۳۲) بازگشت شایان از اسپانیا قابل انتظار بود.

در این مثال‌ها «رفتن» و «بازگشت»، که به طور سنتی مصدر و اسم مصدر نامیده می‌شوند، نمونه‌هایی از افعال بی‌زمان هستند که در بندهای متممی تنزل یافته به کار رفته‌اند. در بخش بعد به یکی از بندهای پیچیده، یعنی ساخت بند قیدی می‌پردازیم.

۳ ساخت بند قیدی

همان‌گونه که عنوان شد ساخت بند قیدی دارای دو ساخت نامتقارن است که یکی نما و دیگری زمینه است. بند پایه نما را نشان می‌دهد و بند قیدی (پیرو)، زمینه را بازنمایی می‌کند. بند اصلی اظهار شده و بند قیدی اظهار نشده است. بین بند قیدی و بند اصلی روابط معنایی مختلفی مانند زمان، هدف، دلیل، شرط، و جز آن مشاهده می‌شود. این بندها با کلمات ربط قیدی^۲ مانند «زیرا»، «وقتی که»، «تا»، «که»، «چون»، «اگر»، «در نتیجه» و نظایر آن به کار می‌روند (راسخ‌مهند، ۱۳۹۶):

(۳۳) قبل از این که بری در رو قفل کن.

(۳۴) چون راستش رو گفتمی بخشمت.

(۳۵) اگه اسمشو می‌دونستم بهت می‌گفتم.

(۳۶) پس از این که کمی آرام‌تر شد سراغ پلیس رفت.

1. nonfinite
2. adverbializer

- (۳۷) در رو قفل کن قبل از این که بری.
- (۳۸) بیرون نیاید چون که در بیرون گرگ ناپاکیست.
- (۳۹) من آمده‌ام تا تکلیف شما را روشن کنم.
- (۴۰) در دوره‌ی نوسنگی خرد کردن سنگ آسان نبود بنابراین آن را تراشیده و صیقل می‌دادند.
- (۴۱) یک چوب برداشتم مبادا گرگ باشه.
- (۴۲) بدون اینکه سینی چای تکان بخورد، به مهمان‌ها تعارف کرد.
- (۴۳) به جای اینکه قرص بخورم، هر روز ورزش می‌کنم.
- در ساخت بند هم پایه، تصویرگونگی زمان اهمیت دارد و توالی زمانی بندها بازتاب توالی زمانی رویدادهاست:
- (۴۴) علی آسیب دید و رفت.
- در این جمله مشخص است که علی ابتدا آسیب دیده و سپس رفته است. اما بندهای قیدی، لزوماً منعکس‌کننده توالی زمانی نیستند و می‌توان آن‌ها را به شکل‌های مختلف آورد:
- (۴۵) علی بعد از این که آسیب دید، رفت.
- (۴۶) علی قبل از این که برود، آسیب دید.
- در این دو جمله، نماها تغییر کرده است و گوینده به اختیار خود دو نما و در نتیجه دو زمینه مخالف را در جمله به دست داده است. البته دو بند می‌توانند همزمان هم باشند اما باز یکی نما و دیگری زمینه باشد:
- (۴۷) درحالی که آواز می‌خواند، چشمک می‌زد.
- (۴۸) درحالی که چشمک می‌زد، آواز می‌خواند.

در زبان فارسی، کلمات ربط قیدی غالباً در ابتدای بند قیدی قرار می‌گیرند؛ مانند مثال‌های زیر:

(۴۹) او حرفی نزد چون نمی‌خواست مرا عصبی و ناراحت کند.

(۵۰) آمدیم بیرون تا نفسی تازه کنیم.

(۵۱) نمی‌گذاریم بیاید پس منتظرش نباش.

اما در میان داده‌ها، نمونه‌هایی مشاهده شد که جایگاه پایانی بند را به کلمات ربط اختصاص می‌دهند:

(۵۲) چیزی نمونه به افطار، بجمب پس.

(۵۳) بخوای اگه، منم می‌رم.

(۵۴) خب، اومدی هر موقع خیرم کن.

مثال‌های فوق از انواع جمله‌های مرکبی هستند که در آن کلمات ربط قیدی به‌طور آشکار در انتهای بند قیدی واقع شده است؛ بنابراین نشان‌گر این هستند که زبان فارسی نیز گاهی کلمات ربط را در انتهای بند قیدی قرار می‌دهد. برای ساختن بندهای قیدی راهکارهای مختلفی وجود دارد که در بخش بعد به آن‌ها پرداخته‌ایم.

۴ راهکارهای ساخت قید فعل

در ساخت بند قیدی می‌توان از راهکارهای متوازن و تنزل یافته استفاده کرد. همان‌گونه که عنوان شد در ساخت متوازن، فعل شبیه به بند ساده‌ای است و به‌طور مستقل به‌کار می‌رود اما در بند تنزل یافته شکل اسناد متفاوت از بند ساده است و صورت اسناد تنزل یافته نمی‌تواند به‌صورت مستقل به‌کار رود. مثال‌های زیر را در نظر بگیرید:

(۵۵) ما از وقتی به شهر رفته‌ایم، زندگی سختی داریم.

(۵۶) با رفتن به شهر، زندگی سختی آغاز کردند.

در مثال (۵۵) ساخت قیدی به کار رفته متوازن است و بند قیدی را می‌توان به صورت «به شهر رفتیم»، بدون تغییر شکل اسناد به کار برد. اما در جمله (۵۶)، بند قیدی تنزل یافته است و «با رفتن به شهر» بند ساده و مستقلى نیست. زبان‌ها برای ساختن بند تنزل یافته راهکارهایی دارند که زبان فارسی نیز از برخی از آنها استفاده می‌کند.

به این ترتیب در بندهای قیدی تنزل یافته، فعل بی‌زمان به کار می‌رود. طبق تعریف «قیدفعل فعلی بی‌زمان است که نقش اصلی آن نشان دادن بند وابسته قیدی است» (هسپلمت، ۱۹۹۵: ۳). با پذیرش این تعریف، در زبان فارسی نیز ساخت قیدفعل وجود دارد و به کار می‌رود. نقش ساخت قیدفعل از بند متممی تنزل یافته (یعنی استفاده از فعل بی‌زمان در بند متممی) و بند موصولی تنزل یافته (یعنی بند موصولی دارای فعل بی‌زمان) متفاوت است. ساخت قیدفعل معرف است و معرفى است که فعل، بند یا جمله را تعریف می‌کند، اما اسم یا گروه اسمی را تعریف نمی‌کند. بر این اساس، می‌توان جدول (۲) را برای تمایز این سه نوع بند وابسته تنزل یافته عنوان کرد:

جدول ۲. نقش‌های مختلف افعال تنزل یافته

مقوله واژگانی:	اسم	صفت	قید
ساخت (شکل فعل)	اسم عمل (اسم فعلی)	صفت عمل / صفت فعلی	قیدفعل (قید عمل / قید فعلی)
نقش کلامی:	موضوع (ارجاع)	معرف اسمی	معرف قیدی

ویژگی مشترک هر سه ساخت فوق این است که فعل آن‌ها بی‌زمان است و در بند وابسته تنزل یافته به کار می‌رود. تفاوت آن‌ها در نقش کلامی آن‌هاست. اسم عمل^۱ یا اسم فعلی^۲ (یعنی اسم مشتق از فعل) برای نقش کلامی ارجاع به کار می‌رود. در واقع در بندهای متممی که موضوع فعل هستند استفاده می‌شود. صفت عمل^۳ یا صفت فعلی^۴ برای تعریف اسم به کار می‌رود و در واقع در بند موصولی استفاده می‌شود (در دستور سنتی برای صفت فعلی اصطلاح participle به کار می‌رود که در فارسی «وجه وصفی» را معادل آن قرار داده‌اند. چون این اصطلاح مقوله وجه را در معنایی متفاوت به کار می‌برد و باعث اعوجاج در اصطلاحات می‌شود، من آن را به کار نمی‌برم). و قیدفعل یا قید فعلی^۵ به عنوان معرف قیدی به کار می‌رود. در واقع ساخت قیدفعل بند قیدی تنزل یافته است. نام‌گذاری این ساخت‌ها به صورت دو کلمه، نکته‌ای

-
1. action nominal
 2. verbal noun
 3. action adjectival
 4. verbal adjective
 5. verbal adverb

را مشخص می‌کند. در این نام‌گذاری، بخش اول به معنای مقوله حاصل است و قسمت دوم نشان‌دهنده محتوای معنایی کلمه است. اسم عمل یعنی این ساخت در مقوله اسم قرار می‌گیرد اما ریشه آن عمل (فعل) است، صفت عمل یعنی مقوله حاصل صفت ولی ریشه آن عمل (فعل) است و قید عمل یعنی مقوله حاصل قید ولی ریشه آن عمل (فعل) است. هر سه مورد بحث شده ساخت هستند نه مقوله. برای صورت‌بندی این ساخت‌ها، زبان‌ها راهکارهای مختلفی دارند که موضوع این بخش است و در ادامه به راهکارهای زبان فارسی برای ساخت قیدفعل اشاره می‌شود. اما قبل از آن، نمونه‌هایی از اسم عمل و صفت عمل ارائه می‌شود. در مثال‌های (۵۷) تا (۶۳) نمونه‌هایی از اسم عمل دیده می‌شود:

(۵۷) متخصصان روان‌شناسی قصه‌گفتن را برای تکامل مغز نوزادان و کودکان لازم می‌دانند.

(۵۸) بدترین محل برای گذاشتن باقی‌مانده‌ی غذا یخچال است.

(۵۹) با این وصف، جهانی شدن یوآن فواید بسیاری برای اقتصاد چین در بر خواهد داشت.

(۶۰) یکی از مزایای خونه‌تکونی پیدا کردن روزنامه‌های قدیمی هست.

(۶۱) ما را از انجام‌دادن آن‌ها شرمنده می‌ساخت.

(۶۲) جلونشاندن کودک خردسال در اتومبیل خطرناک است.

(۶۳) کی می‌شه منم بتونم خوندن و نوشتن رو بلد بشم.

نمونه‌های زیر، کاربرد صفت عمل در زبان فارسی است:

(۶۴) شهزاد، جراحی شده، به خانه برگشت.

(۶۵) جواد، دست و پا شکسته، از بازی بیرون رفت.

در ادامه به پنج راهکار زبان فارسی برای ساخت قیدفعل اشاره می‌کنیم.

۴-۱. **پسوندها مصدرساز «-an»** یکی از راهکارهای زبان فارسی برای ساختن بند تنزل‌یافته استفاده از مصدر است. پسوند «-ان» پس از بن ماضی فعل قرار می‌گیرد و یک فعل بی‌زمان به دست می‌دهد. از این راهکار می‌توان در ساخت بند متممی تنزل‌یافته (مانند مثال‌های) و قیدفعل استفاده کرد.

دستورنویسان از زمان‌های قدیم می‌دانستند که برای توصیف دستور زبان باید به تعیین مقولات واژگان بپردازند. دستورنویسان زبان فارسی نیز که عمدتاً دستورهای زبان‌های دیگر را الگوی خود قرار داده‌اند، از این قاعده مستثنی نبوده‌اند. ناتل خانلری (۱۳۶۵: ۲۷۵) عنوان می‌کند نشانه مصدر نونی است که در اواخر افعال ماضی معنی مصدر آرد. چنان‌که آمدن و رفتن. دستورنویسان مصدر را در طبقه فعل قرار داده‌اند. خانلری در کتاب خود نظری جدا درباره مقوله مصدر نیاورده است اما از نقل قول‌های فوق از افراد مختلف و عدم ارائه قوی مخالف چنین برمی‌آید که او نیز مصدر را در طبقه فعل قرار داده است. قریب و دیگران (۱۳۸۰: ۱۰۸) مصدر را در طبقه فعل آورده‌اند و گفته‌اند «مصدر از برای بیان حدوث فعلی است که به فاعلی منسوب باشد». دیدگاه انوری و احمدی گیوی (۱۳۷۴) درباره مصدر از دیگران جالب‌تر و درعین حال، نشان‌دهنده تضارب آرا در این زمینه است. آنان مصدر را در بخشی که درباره فعل و انواع آن صحبت می‌کنند آورده‌اند و این نشان می‌دهد که مصدر را نوعی فعل می‌دانند. از همین رو می‌نویسند که «وقتی بن ماضی فعلی با پسوند «-ن» ترکیب شود، مفهوم اصلی فعلی را — بی‌آن که مفهوم‌های زمان و شخص را در بر داشته باشد — می‌رساند، مانند «خورد»+«-ن» = «خوردن»؛ در «خوردن» نه مفهوم زمان هست و نه شخص». (انوری و احمدی گیوی ۱۳۷۴: ۲۱). اما آنان بلافاصله می‌افزایند «مصدر یکی از اقسام اسم (اسم معنی و مشتق) است». (همان‌جا). آنان گویی که به این تناقض‌گویی خود واقف بوده‌اند و بلافاصله در پانویس همان صفحه آورده‌اند که «در کتاب‌های دستور برای تعمیم، تسامحاً نسبت فعل به مصدر داده می‌شود؛ چنان‌که ما نیز اغلب گفته‌ایم فعل‌های «آفریدن»، «آلودن» و ... و مرادمان ساخت‌های گوناگون فعلی است». این تناقض‌گویی در ادامه کتاب نیز دیده می‌شود و آن‌ها هم هنگام صحبت از فعل و هم، زمانی که درباره اسم سخن می‌گویند به مصدر اشاره می‌کنند. دیدگاه سایر دستورنویسان نیز کم‌وبیش به دیدگاه انوری و احمدی گیوی نزدیک است. زبان‌شناسان نیز تحلیلی کم‌وبیش مشابه از مقوله مصدر عنوان کرده‌اند. باطنی (۱۳۴۸: ۱۳۰) مصدر را هسته‌ی گروه‌های فعلی ناخودایستای زبان فارسی می‌داند. یعنی آن‌ها را فعلی می‌داند که زمان ندارند و به همین دلیل در جمله‌های وابسته به کار می‌روند. لازار (۱۳۸۴: ۱۹۶) مصدر را اسمی مشتق از فعل می‌داند و عنوان می‌کند که مصدر همه‌ی ویژگی‌های اسم را دارد، می‌تواند با نشانه جمع یا واژه‌بست «یای نکره»، نشانه اضافه و حرف اضافه‌ی پسین «را» به کار

رود و نقش‌هایی مانند اسم در جمله بگیرد. طبیب‌زاده (۱۳۹۱: ۲۳۷) نیز بحث درباره‌ی مقولهٔ مصدر را مشکل می‌داند که «از یک سو اسم است و بسیاری از ویژگی‌های اسم را دارد و از سوی دیگر شبیه فعل است و دارای برخی ویژگی‌های فعل است». وی می‌گوید مصدر شبیه اسم است چون مانند اسم جمع بسته می‌شود و افزوده‌های پیشین و پسین می‌گیرد، از طرفی مانند فعل است و متمم‌هایی به خود می‌گیرد.

به این ترتیب، در ساخت‌های بند قیدی زیر، راهکار تنزل‌یافته با استفاده از مصدر به کار رفته است:

(۶۶) پس از رفتن علی، بین بچه‌ها دعوا شد.

(۶۷) قبل از رفتن، در رو قفل کن.

(۶۸) پس از آرام‌تر شدن، سراغ پلیس رفت.

(۶۹) بدون تکان دادن سینی چای، وارد مجلس شد.

(۷۰) علاوه بر از دست دادن پرواز، چمدانم هم گم شد.

(۷۱) به جای قرص خوردن، هر روز ورزش می‌کنم.

همان‌گونه که مشخص است، در تمام مثال‌ها مصدر در بند قیدی تنزل‌یافته به کار رفته است. در هیچ یک از این مثال‌ها، مصدر به جای اسم به کار نرفته است (یعنی اسم عمل نیست)، بلکه اسناد بند قیدی را بر عهده دارد.

۴-۲. اسم مصدر

اسم مصدر هم در واقع نوعی اسم‌سازی از فعل است اما برخلاف مصدر نشانهٔ آن «-ان» نیست، مانند پرش، جوشش، خنده، دیدار، گرفتاری، فروش، زایمان، رک‌گویی، شست‌وشو، و نظیر آن. طباطبایی (۱۳۹۵: ۲۷) راه‌های مختلف ساختن اسم مصدر در زبان فارسی را بررسی کرده است. اسم مصدر نیز می‌تواند ساخت قیدی تنزل‌یافته بسازد:

(۷۲) پس از پذیرش قطعنامه، ایران گام مهمی به سمت صلح برداشت.

(۷۳) در موقع زایمان، پزشک بالای سر مادر حاضر نبود.

(۷۴) احمد، پس از دیدار با استاد سابق خود، یاد خاطرات خوب دوران تحصیل افتاد.

۳-۴. پسوند «-e»

راهکار دیگر ساخت فعل‌گون استفاده از پسوند «-e» پس از بن ماضی فعل است. این راهکار در واقع یک راهکار غیراسمی است که برای ساخت‌های پیچیده مختلف به کار می‌رود. هماگونه که عنوان شد در دستور سنتی به این ساخت وجه وصفی می‌گویند که معادل خوبی نیست زیرا نه در مقوله وجه قرار می‌گیرد و نه لزوماً وصفی است بلکه نقش قیدی دارد (طباطبایی ۱۳۹۵: ۵۷۸). مثال‌های زیر نمونه‌هایی از این راهکار در بند قیدی است:

(۷۵) دل شکسته از روزگار، با همه قهر کرده بود.

(۷۶) دست و رو شسته، سر سفره نشستند.

(۷۷) علی، رنگ‌ورو پریده، وارد کلاس شد.

(۷۸) عروس، آرایش کرده، وارد اتاق شد.

در بخش (۵) درباره کاربرد این راهکار در ساخت صفت فعلی و تفاوت آن با قیدفعل بحث خواهیم کرد.

۴-۴. پسوند «-ān»

پسوند «-ān» در کلماتی مانند «خنده‌کنان، ناله‌کنان، رقص‌کنان، برسرزنان، دست‌زنان، شیهه‌کشان» و نظایر آن، راهکاری برای ساخت قیدفعل است، مانند نمونه‌های زیر:

(۷۹) مادر زاری‌کنان به دنبال فرزندش می‌گشت.

(۸۰) پیرمرد عصازنان وارد کتابخانه شد.

(۸۱) ناصر را گریان دیدم.

این پسوند با اضافه شدن به بن مضارع قید حالت می‌سازد.

۴-۵. دوگان سازی

آخرین راهکار ساخت فعل گون، استفاده از دوگان سازی^۱ است، مانند نمونه‌های زیر:

(۸۲) علی پرسیان پرسیان دنیال دوستش می‌گشت.

(۸۳) فرهاد دوان دوان خود را به خانه رساند.

(۸۴) بچه‌ها لرزان لرزان وارد کلاس شدند.

(۸۵) بازیکن پرسپولیس لنگان لنگان زمین را ترک کرد.

به این ترتیب می‌توان گفت زبان فارسی از پنج راهکار پسوند مصدرساز، اسم مصدر، پسوند «-e»، پسوند «-ān» و دوگان سازی برای ساخت فعل گون استفاده می‌کند. هسپلمت (۱۹۹۵: ۹) استفاده از وند پس از فعل را بخشی از تعریف ساخت فعل گون می‌داند. در تمام راهکارهای زبان فارسی نیز از یک پسوند پس از فعل برای ساخت فعل گون استفاده شده است. در بخش (۵) به این نکته می‌پردازیم که بر اساس چه معیارهایی ساخت فعل گون بند وابسته است.

۵. معیارهای تشخیص بند وابسته

منظور از وابسته سازی، درونه بودن^۲ یک بند داخل بند بالاتر (یا بند پایه) است و متفاوت از هم پایه سازی است که در آن دو بند بخشی از یکدیگر نیستند و در کنار هم قرار دارند. در تعریف ساخت فعل گون، یکی از ویژگی‌های آن را بند وابسته بودن دانستیم. اکنون لازم است با معرفی معیارهایی مشخص کنیم بند وابسته چیست و چرا ساخت فعل گون را بند وابسته در نظر گرفتیم.

هسپلمت (۱۹۹۵) معیارهایی را برای تشخیص بند وابسته از هم پایه معرفی کرده است. معیار نخست ساختن سازه ناپیوسته است، یعنی بند وابسته می‌تواند سازه بالاتر از خود، بند اصلی را بشکند و سازه ناپیوسته بسازد. در مثال‌های زیر، ساخت قیدفعل بند وابسته‌ای است که درون سازه بالاتر قرار گرفته است:

(۸۶) علی، پس از رفتن مهمان‌ها، خوابید.

1. reduplication
2. embedded

(۸۷) علی لیوان را بازی‌کنان شکست.

معیار دوم برای وابسته بودن بند این است که می‌تواند جابجا شود و قبل یا بعد از بند پایه قرار گیرد. مانند نمونه‌های زیر:

(۸۸) علی، پس از بازگشت به خانه، تلفنش را خاموش کرد.

(۸۹) پس از بازگشت به خانه، علی تلفنش را خاموش کرد.

معیار سوم این است که در بند وابسته مرجع ضمیر ارجاعی می‌تواند پس از خودش قرار گیرد. مانند نمونه زیر

(۹۰) علی پس از حرف زدن با مادرش، نگرانی‌های احمد را برطرف کرد.

در این جمله مرجع ضمیر ارجاعی «ش» می‌تواند «احمد» باشد که پس از آن قرار گرفته است.

معیار نهایی این است که بندهای وابسته می‌توانند دامنه بند پایه را محدود کنند و به همین دلیل می‌توان آن‌ها را با کلماتی که کانون را نشان می‌دهند، مانند «حتی» و «فقط»، به کار برد:

(۹۱) فقط پس از بازگشت علی، آرامش به خانه برگشت.

(۹۲) من، حتی قبل از رفتن علی، حالم خوب نبود.

این معیارها نشان می‌دهند بند قیدی تنزل یافته، یا همان ساخت قیدفعل، یک بند وابسته است.

۶. برخی ساخت‌های مشابه ساخت قیدفعل

در این بخش به دو ساخت در زبان فارسی اشاره می‌کنیم که شباهت‌هایی با ساخت قیدفعل دارند و سعی می‌کنیم تمایز آن‌ها را از یکدیگر مشخص کنیم.

۶-۱ ساخت تشریحی

اولین ساختی که باید تمایز آن را با ساخت قیدفعل مشخص کرد ساخت تشریحی^۱ است. جمله زیر را در نظر بگیرید:

(۹۳) او کور به دنیا آمد.

همزمان در این جمله ساده دو اسناد ساده وجود دارد که هر دو نکته‌ای در مورد فاعل جمله بیان می‌کنند. یعنی این جمله هم‌زمان می‌گوید: «او به دنیا آمد. او (در موقع به دنیا آمدن) کور بود». این ساخت‌ها را اسناد ثانویه^۲ نیز می‌گویند. اسناد دوم که با صفت بیان شده است وضعیت «او» را هنگام به دنیا آمدن توصیف می‌کند. یعنی در ساخت اسناد پیچیده تشریحی، اسناد وضعیتی موقعیتی را وصف می‌کند که هم‌زمان با رخداد اصلی وجود دارد. در عین حال این دو اسناد با حرف عطف یا به صورت فعل مرکب نیز به یکدیگر متصل نشده‌اند، پس یک جمله ساده با اسناد پیچیده ساخته می‌شود (شولتز-برنت و هیملمان ۲۰۲۴، راسخ مهند ۱۳۹۹ الف و ب). اسناد تشریحی نمونه‌ای از ساخت اسنادی ثانویه است. اگر بخواهیم به صورت تصویری ساده این وضعیت را نشان دهیم، می‌توانیم آن را مانند نمونه (۹۴) نشان دهیم:

(۹۴) او (۱.۲) کور^۱ به دنیا آمد.

اسنادی که با نمایه (۱) نشان داده شده اسناد تشریحی و اسنادی که با نمایه (۲) نشان داده شده اسناد رخدادی جمله است. ساخت اسناد پیچیده وضعیتی حاصل هر دو اسناد است. این دو اسناد تفاوت‌هایی با هم دارند. مهمترین آن‌ها این است که «به دنیا آمد» یک فعل رخدادی دارای زمان است، درحالی‌که «کور» یک صفت است. در واقع «کور» یک صفت اسنادی است (مانند «علی کور است») با این تفاوت که برخلاف صفت‌های اسنادی (یا اسناد عادی) (که نقش متمم فاعلی یا مفعولی دارند)، حضور آن وابسته به یک فعل دیگر (به دنیا آمد) است. رابطه بین دو اسناد در این اسناد پیچیده معمولاً به افعالی که به کار می‌روند بستگی دارد. هم‌زمان بودن دو اسناد در این ساخت مهم است. ساخت اسناد وضعیتی مشارک-محور^۳ است یعنی در مورد یکی از مشارک‌ها اطلاعی داده می‌شود. معمولاً در مباحث رده‌شناسی به مشارکی

1. depictive
2. secondary predication
3. participant-oriented

که این دو اسناد به آن ارجاع می‌دهند، ناظر^۱ گفته می‌شود. به این ترتیب در جمله (۹۴) ناظر «او»، در جمله (۹۵) «سیاوش» و در جمله (۹۶) «دوستم» است:

(۹۵) سیاوش مست رانندگی کرد.

(۹۶) دوستم از خانه ناراحت رفت.

می‌توان دو جمله فوق را به این صورت نیز بیان کرد: «او وقتی رانندگی می‌کرد، مست بود» و «دوستم وقتی از خانه رفت، ناراحت بود». این صورت‌های متفاوت برای بیان جملات فوق، دارای دو بند (جمله ساده) هستند، که یکی فعل ربطی (بود) و دیگری فعل واژگانی دارد. در چنین جملاتی که از دو بند تشکیل می‌شوند، فعل هر بند دارای زمان و وجه مجزا و موضوع‌های خاص خود است. اما در ساخت تشریحی این وضعیت دیده نمی‌شود. اسناد تشریحی زمان و وجه جداگانه و موضوع مختص به خود ندارد.

با این که ساخت تشریحی شباهت‌هایی با ساخت قیدی دارد، اما نمی‌توان آن‌ها را یکی دانست. نخست اینکه در ساخت تشریحی بند وابسته دیده نمی‌شود. دیگر اینکه فعل بی‌زمان به وجود ندارد و دیگر اینکه نقش قیدی در این جملات دیده نمی‌شود. در این ساخت‌ها، نقش صفاتی مانند «کور، مست و ناراحت» تعریف یک اسم است، درحالی که در بندهای قیدفعل، نقش آن‌ها تعریف فعل یا بند است و به همین دلیل آن‌ها را نوعی بند قیدی دانستیم.

۶-۲ هم‌وابسته‌سازی

ساخت دیگری که باید در مورد آن صحبت کرد را می‌توان در جملات زیر مشاهده کرد:

(۹۷) او به خانه رفته و غذا خورد.

(۹۸) او نامه را نوشته و پست کرد.

(۹۹) او نامه را نوشته و پست خواهد کرد.

(۱۰۰) آن‌ها نامه را نوشته و در صندوق انداختند.

در جملات فوق و در بند نخست فعلی به کار رفته که حاصل «بن ماضی + پسوند «-e» است، «رفته و نوشته». این فعل چند ویژگی دارد: نشانهٔ زمان، وجه و مطابقه ندارد. شکل فعل نشان می‌دهد که فعل بی‌زمان است و زمان آن با فعل بند بعدی مشخص می‌شود. به همین دلیل در (۹۸) زمان وقوع آن گذشته و در (۹۹) آینده است. جملهٔ (۱۰۰) نشان می‌دهد در این حالت فعل به مطابقه نیز حساس نیست و آن را نشان نمی‌دهد. همچنین دو بند نوعی توالی را نشان می‌دهند. در نمونه‌های فوق فعل بی‌زمان از حیث زمانی قبل از فعل زمان‌دار روی داده یا خواهد داد. گاهی در یک جملهٔ پیچیده بیش از یک بند دارای این ویژگی است:

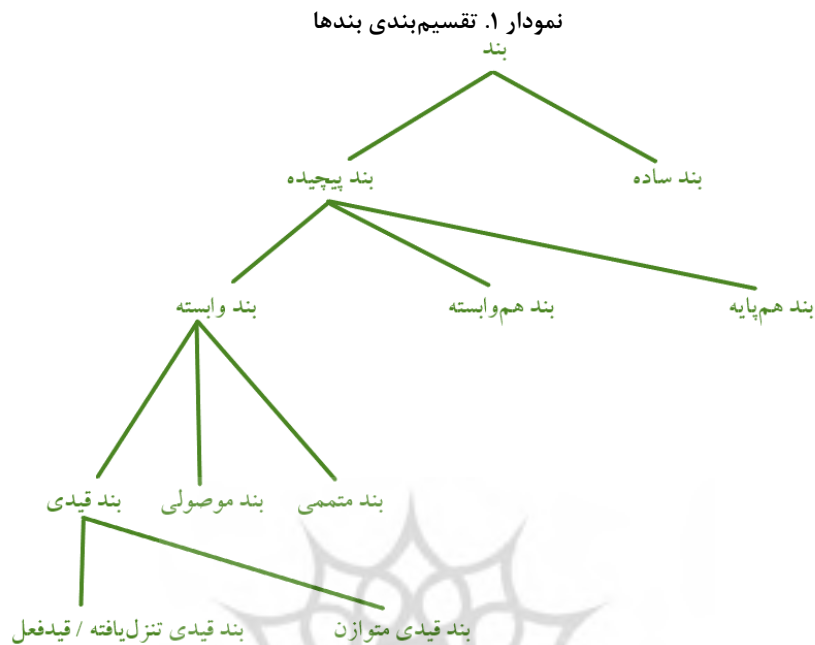
(۱۰۱) او نامه را نوشته، در پاکت گذاشته و به نام‌رسان داد.

برای چنین ساخت‌هایی، نام‌های متفاوتی عنوان شده است. برخی آن را فعل وسطی^۱ نامیده‌اند و گروهی از زنجیروارگی بند^۲ برای اشاره به آن استفاده کرده‌اند (گیون^۳، ۱۹۹۰). ما به پیروی از هسپلمت (۱۹۹۵) آن را هم‌وابسته‌سازی^۴ می‌نامیم که تلفیقی از همپایگی و وابسته‌سازی است. این ساخت از جهاتی شبیه به ساخت قیدفعل است. مستقل به کار نمی‌رود، وجه زمان و مطابقه را نشان نمی‌دهد و برای ارجاع به فاعل وابسته به بند دیگر است. اما مهم‌ترین دلیلی که نمی‌توان آن را بند قیدفعل دانست این است که این بند وابسته نیست، یعنی درون بند پایه قرار نمی‌گیرد. در واقع در این ساخت دو بند زنجیروار به یکدیگر متصل هستند، اما رابطهٔ وابستگی ندارند. به همین دلیل، آن‌ها را نه هم‌پایه و نه وابسته، بلکه هم‌وابسته می‌نامند.

۷ نتیجه‌گیری

به صورت خلاصه می‌توان نتیجه گرفت در زبان فارسی نیز ساخت قیدفعل وجود دارد و نوعی بند وابستهٔ قیدی تنزل یافته است که فعل یا بند دیگری را تعریف می‌کند. این ساخت با استفاده از پنج راهکار صرفی در زبان فارسی ساخته می‌شود: مصدر، اسم مصدر، پسوند «-e» بعد از بن ماضی، پسوند «-ān» بعد از بن مضارع، و دوگان‌سازی. ساخت قیدفعل متفاوت از ساخت تشریحی و ساخت بند هم‌وابسته است. با توجه به مباحث این مقوله، می‌توان نمودار (۱) را برای تقسیم‌بندی بندهای مختلف به دست داد:

-
1. medial
 2. clause chaining
 3. Givon
 4. cosubordination

منابع

- احمدی گیوی، حسن و حسن انوری (۱۳۷۴). دستور زبان فارسی ۲. چاپ دوازدهم. انتشارات فاطمی، تهران.
- باطنی، محمد رضا (۱۳۴۸). توصیف ساختمان دستوری زبان فارسی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- خانلری، پرویز (۱۳۸۰). دستور زبان فارسی. تهران: توس.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۸۹). درآمدی بر زبان‌شناسی شناختی؛ نظریه‌ها و مفاهیم. تهران: سمت.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۹۶). نحو زبان فارسی: نگاهی نقشی-رده‌شناختی. تهران: آگه.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۹۹ الف). «او کور به دنیا آمد»؛ معرفی مسند تشریحی در زبان فارسی. نامه فرهنگستان، س ۱۷، ش ۴، (پیاپی ۶۷) ۶۰-۷۴.
- راسخ‌مهند، محمد (۱۳۹۹ ب). وابسته‌های مشارک‌محور در فارسی. پژوهش‌های زبان‌شناسی تطبیقی، دانشگاه بوعلی سینا، ش ۲۰، ۶۱-۸۲.
- طباطبایی، علاالدین (۱۳۹۵). فرهنگ توصیفی دستور زبان فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.
- طیب‌زاده، امید (۱۳۹۱). دستور زبان فارسی: بر اساس نظریه‌ی گروه‌های خودگردان در دستور وابستگی. تهران: نشر مرکز.
- قریب، عبدالعظیم، جلال‌الدین همایی، غلامرضا رشید یاسمی، ملک‌الشعراى بهار و بدیع‌الزمان فروزانفر (۱۳۸۵). دستور زبان فارسی (پنج استاد)، به اهتمام جهانگیر منصور، تهران: ناهید.

لازار، ژیلبر (۱۳۸۴). دستور زبان فارسی معاصر. ترجمه مهستی بحرینی، توضیحات و حواشی هرمز میلانیان، تهران: هرمس.

- Bickel, B. (1998). Review article of 'Converbs in cross linguistic perspective'. *Linguistic Typology* 2. 381–397.
- Cotticelli-Kurras, P., & Dahl, E., & Živojinović, J. (2025). "Introduction: Converbs in diachronic, typological and areal perspective". *Diachronic, Typological, and Areal Aspects of Converbs*, edited by Paola Cotticelli-Kurras, Eystein Dahl and Jelena Živojinović, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, pp. 1-16. <https://doi.org/10.1515/9783111335551-001>
- Cotticelli-Kurras, P., & Dahl, E., & Živojinović, J. (2025). *Diachronic, Typological, and Areal Aspects of Converbs*, Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, <https://doi.org/10.1515/9783111335551>
- Croft, William. (2022). *Morphosyntax: constructions of the world's languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Givón, T. (1990). *Syntax: A functional-typological introduction*. Vol. 2. Amsterdam: Benjamins.
- Haiman, J. (1985). *Natural Syntax: Iconicity and Erosion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haspelmath, M. (1995). The converb as a crosslinguistically valid category. In Ekkehard König and Martin Haspelmath (eds.), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbials, Participles, Gerunds*, 1–55. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Haspelmath, M., & König, E. (eds.) (1995). *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*. (Empirical approaches to language typology 13). Berlin: Mouton de Gruyter.
- König, E. (1995). The meaning of converb constructions. In Martin Haspelmath & Ekkehard König (eds.), *Converbs in Cross Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*, 57–95. (Empirical approaches to language typology 13). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Koptjevskaja-Tamm, M. (1993). *Nominalizations*. London: Routledge.
- Nedjalkov, Vladimir P.—Igor and V. Nedjalkov (1987). On the typological characteristics of converbs. In: Toomas Help (ed.), *Symposium on language universal*. Tallinn, 75–79.
- Nedjalkov, Vladimir P. (1995). Some typological parameters of converbs. In Martin Haspelmath & Ekkehard König (eds.), *Converbs in Cross-Linguistic Perspective: Structure and Meaning of Adverbial Verb Forms – Adverbial Participles, Gerunds*, 97–136. (Empirical approaches to language typology 13). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Ramstedt, Gustav J. (1903) *Über die Konjugation des Khalka-Mongolischen*. (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne, 19.) Helsinki: Société Finno-Ougrienne.
- Schultze-Berndt, E., & Himmelmann, N. P. (2004). Depictive secondary predicates in crosslinguistic perspective. *Linguistic Typology* 8: 59-131.

van der Auwera, J. (1998). Defining converbs. In Leonid Kulikov & Heinz Vater (eds.), *Typology of Verbal Categories: Papers Presented to Vladimir Nedjalkov on the Occasion of his 70th Birthday*, 273–282. Tübingen: Niemeyer.

